

jer on smatra, da je u tom pogledu mnogo karakterističnija narodna kultura, koja je od Sjevernog mora do Jadrana sačuvala sve do XX. st. patrijarhalne oblike: junačku pjesmu, krvnu osvetu i plemensko uređenje. Pita se najzad, a to je i predmet njegova priloga, kako se na jezično-literarnom polju odražava proces feudalizacije i urbanizacije ovog dijela Europe. Donoseći zaključke prema izrazima zapadno-evropskog podrijetla smatra, da je proces feudalizacije najjače izražen kod Zapadnih Slavena, a da je, naprotiv, kod »sjevernih« Hrvata situacija bila drukčija. Kod njih je, doduše, franački dvorski ceremonijal utjecao na organizaciju hrvatske države, a kasnije je »medij« ugarske države također djelovao, ali, da »erst die engere, auch wirtschaftlich-strukturelle zivilisatorische ebenso wie kulturelle Verflechtung mit dem Habsburgerstaat und Wien... die Urbanisation nach mitteleuropäischen Vorbildern in Save—Kroatien und Slavonien zur Geltung und Wirkung brachte« (123). No kako ćemo tu tvrdnju razumjeti? Ako, naime, autor misli na franački utjecaj u formiranju dvorskih službi za narodne dinastije, onda to očito nisu »sjeverni« Hrvati! A što da odgovorimo na tvrdnju, da su tek Habsburgovci donijeli Hrvatima između Save i Drave srednjoevropske uzore?

Bez obzira na to, što je autor prešao preko onih termina, koji su davno prije upućivali na feudalizaciju i »urbanizaciju« u Slavoniji, čini mi se, da njegov pokušaj otkrivanja procesa na osnovu terminološkog kriterija nosi u sebi veliku opasnost. Ne bi li autor, ako već želi ići upravo ovim putem, trebao da ide obratnim pravcem? Budući da se radi o dva procesa društveno-ekonomske prirode, onda je potrebno najprije konstatirati procese, a zatim utvrditi, da li zapadni termini, prihvaćeni kod nas, doista imaju takav sadržaj, da se može govoriti o procesu feudalizacije. Upozorit ću samo na jednom primjeru, do čega može dovesti zaključivanje prema terminološkom kriteriju. To je termin iupanus — župan — comes. Prema franačko-karolinškom uzoru trebalo bi da se župani za narodne dinastije nazivaju comites, a ipak se, premda su kraljevi činovnici i vrše iste funkcije kao i cometes, nazivaju iupani. A u kakvoj su zabludi živjeli oni, koji su smatrali, da i opet samo na osnovu termina mogu donositi zaključke, pokazuje promjena termina iupanus u comes potkraj XII. stoljeća. Bribirskog župana Miroslava, koji se do 1182 naziva iupanus, morali su od narodnog predstavnika načiniti feudalnim knezom! Proces je feudalizacije, prema autoru, prodro na jezično-kulturnom polju mnogo dalje nego u institucijama, dakle na pravno-društvenom polju.

Napokon, autor ispituje još jedno sredstvo, kojim se zapadna kultura prenosila na Istok — internacionalne priče (Erzählstoffe). To i jest, prema našem uvjerenju, područje na kojem se zapadni kulturni utjecaji očituju i najbolje odražavaju.

S interesom očekujemo djelo »Weg und Wirkung der deutschen Sprache in Ost- und Südosteuropa«, koje autor priprema, jer će tek ono nesumnjivo pokazati, da li je doista moguće samo na osnovu gore upotrebljenih kriterija utvrditi društveno-ekonomske procese.

Nada Klaić

ZLATKO HERKOV, IME GRADA ZAGREBA U PROŠLOSTI.

Izdanja Arhiva grada Zagreba, knj. II, Zagreb 1957, str. 48.

Autor se u ovoj raspravi pozabavio pitanjem imena današnjega grada Zagreba u prošlosti, smatrajući, da »usprkos dalekosežnim studijama o tom pitanju nije dosad uspjelo uskladiti mišljenja o starijem nazivu ili o starijim nazivima grada Zagreba« (7). Ne bismo se mogli složiti s tom tvrdnjom u cijelosti. Već i primjeri navedeni po autoru iz historiografije (ne književnosti, kako to on kaže) jasno pokazuju, u čemu je osnovni problem: svakom autoru, koji se bilo kojim povodom bavio prošlošću Zagreba, bilo je bez sumnje jasno, da na teritoriju današnjeg Zagreba mora u prošlosti razlikovati nekoliko jurisdikcija. Svima je u toj geografskoj cjelini s jedne i druge strane potoka Medveščaka bio poznat najznačajniji datum u Srednjem vijeku

— privilegij iz 1242, koji se odnosi na osnivanje slobodne varoši na brdu Gradecu. Ako se dakle iz dotadašnje cjeline — naselja Zagreba — izdvojilo 1242 posebno naselje s posebnim pravnim položajem, onda imamo nesumnjivo pravo, da to naselje i posebno nazivamo, to više, što i sam Bela IV. u privilegiju 1242 izričito naglašava: »cum nostre placuisset voluntati in *Zagrabia, in monte Grech, civitatem liberam construere...*« (I. K. *Tkalčić*, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba I, 1889, str. 15). No ne može se jednostavno šutke prijeći ni preko druge činjenice, nažalost mnogo manje poznate, ali isto tako važne za to pitanje: naime, da je zagrebački biskup dobio 1198 pravo, da nad »Ugrima, Latinima ili Slavenima« u svom naselju, dakle Zagrebu, postavlja suca (*Tkalčić*, n. dj., str. 3). To se naselje 1244 izričito i naziva *villa zagrabiensis*, na što ćemo još kasnije upozoriti (*Tkalčić*, n. dj., str. 19). Nema dakle nikakve sumnje da je *Villa Zagrabiensis* starije naselje uz biskupiju, najznačajnije crkveno središte u Srednjovjekovnoj Slavoniji.

Iz ovih poznatih premisa lako je prijeći na konvencionalnu pogodbu o nazivima pojedinih naselja. Smatram, međutim, da se pritom ne smijemo povesti za srednjovjekovnom nomenklaturom, iz jednostavnog razloga, što ona nije pouzdana. Ne može biti — držim — mjerodavno, što je neki pisar u Ugarskoj Gradec nazvao Zagrebom, ili — ako je bio nešto bolje upućen — Grechom, Grecom ili slično. Tako ne radimo ni inače (vidi o tome niže dolje). Ako je dakle neki srednjovjekovni pisar ili neki autor u XX. st. upotrebio za Gradec naziv Zagreb, mi ga, ako nam je stalo do točnosti, ne moramo slijediti. Hoćemo li točno razlikovati historijske procese na teritoriju današnjeg Zagreba — a te se težnje kao historičar ne bih mogla odreći — onda, dakako, ne možemo niti smijemo napisati, da je Zagreb postao slobodni kraljevski grad, jer to nije točno. To su osnovni momenti, koji su me uvijek dosad primoravali da, bez detaljne analize svih naziva, upotrebljavam za slobodnu varoš na brdu Gradecu posebni naziv Gradec ili zagrebački Gradec (jer u Slavoniji postoji više Gradeaca). I danas, kad je Herkov proveo analizu — iako, nažalost, nedovoljno detaljnu — samog naziva, ne samo da ostajem kod svoga ranijeg mišljenja, nego sam još više uvjerena u njegovu opravdanost.

Osnovni je razlog tome prije svega taj, što me baš autorova argumentacija, bazirana na srednjovjekovnoj terminologiji, opet na jednom primjeru uvjerila, da ona nije pouzdan kriterij za bilo kakvo zaključivanje. Već autorovo prvo razdoblje od četiri, na koje on dijeli historijat naziva Gradeaca, najbolje to dokazuje. Morao je, naime, doći do zaključka, da se u tom razdoblju — uglavnom je to XIII. st. — »kao iznimke mogu smatrati ovi nazivi: a) Civitas, libera civitas... b) Villa« (9—10). A to zato, jer »se u to doba grad Zagreb pretežno naziva „castrum“« (9). Slijedeći terminologiju, došao je do toga, da je stručni termin za slobodne varoši morao staviti među iznimke. A nije tek slučaj, da se Gradec naziva civitas! Njegov postanak opravdava tu terminologiju. Izuzevši Križevce, Gradec je jedina slobodna kraljevska varoš, koja nastaje kraljevskom voljom (libera civitas fiat, kaže Bela IV. u ispravi). Gradec, dakako, ne nastaje tek 1242 kao naselje, ali je provala Tatara, prema našem uvjerenju, promijenila — da se najopćenitije izrazimo — dotadašnji život naseljenika s desne strane potoka Medveščaka na taj način, što su se preselili na brdo i dobili od kralja jedan dio brda i autonomiju (v. N. *Klaić*, Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, Zbornik radova Filozofskog fakulteta 1955, str. 55, bilj. 77). Bela, koji se još nije oporavio od straha pred Tatarima, ima tada samo jednu želju: kako da osigura zemlju od budućih provala. I zato obvezuje Gradec, da se u roku od 5 godina utvrdi. To je razlog da je Gradec kao jedina od 13 varoši na teritoriju kralja u

Slavoniji u XIII. st. bila utvrđena, a to se moralo ogledati i u terminologiji izvora. Ali nije točna tvrdnja, da se tada »grad Zagreb pretežno naziva 'castrum'« (9). To i nije svojstveno terminologiji XIII. st., kad je tehnički termin za varošane, kao za novi društveni sloj, bio *hospites* ili *cives*. Oni, a to znači sama varoš, nazivaju se tada pretežno *hospites de Grez*, h. de monte Grech, *cives nostri de monte Grech* (Tkalčić, n. dj., I, 21, 25, 29, 30, 32, 39, 40 i t. d.). No koliko je historičaru, koji želi točno razlikovati historijske procese, potrebno odabrati i točnu terminologiju, uzevši u obzir poznate činjenice, pokazuju između ostalog dva primjera iz XIII. stoljeća. Autor, na žalost, ne će da razlikuje slobodnu varoš Gradec od Zagreba — dapače niti u tom razdoblju — već govori samo o »gradu Zagrebu«. Prvi je primjer početak danas izgubljenog privilegija izdanog 1244 od zagrebačkog biskupa Stjepana II. stanovnicima Zagreba. Biskup, naime, kaže, da su od provale Tatara nastradali njegovi *incolae zagrabienses* i zbog toga »*hospitum utilitati providere volentes*«, daje im one slobode, koje su stanovnici od starine uživali. A te su: *quod videlicet Villa Zagrabiensis, nec non hospites de Vico Latinorum ad ipsam pertinentes...*« (Tkalčić, n. dj., str. 19) pripadaju pod sud suca, koji će biti postavljen. Drugi, još jasniji primjer razlikovanja Gradeca od Zagreba je križevački privilegij. Ban Stjepan daje Križevcu istu slobodu, »*qua utuntur hospites de Grez et de Nova villa Zagrabiæ...*« (n. dj., str. 25). Ako se k tome doda, da se ne samo tada, nego da se nikada u historiji nije biskupski i kaptolski Zagreb nazivao Gradec, onda doista ne znamo, odakle autoru ta upornost da u šumi naziva ustraje upravo na onom, koji je najmanje specifičan. Njegova upornost odvela ga je na krivi put i u tvrdnjama za XIV. stoljeće. Uočivši neke promjene u nazivlju XIV. st. — iako ne sve i ne posve točno — smatra, da je do njih došlo zbog toga, što se »u to doba počinju jasno razlikovati (t. j. slobodni gradovi — N. K.) od manje povlaštenih mjesta i od onih mjesta, kojima su povlastice podijelili biskupi i ostali feudalni gospodari« (10). Kao primjer manje povlaštenih kraljevskih gradova nabraja: Vukovar, Jastrebarsko, Križevce i Krapinu. No Jastrebarsko je dobilo 1257 ista privilegija kao Petrinja (1240) i Samobor (1242), a Križevci kao Gradec, dok je Vukovar dobio privilegij već 1231 (v. N. Klaić, n. dj., str. 57). Sve su te varoši u XIII. st. slobodne kraljevske varoši s jednakim pravima. Iz terminologije krapinskog privilegija od 1347 doista se ne bi moglo vidjeti, da je Krapina manje povlašten kraljevski grad, kad ne bi u njemu pročitali, da više sudstvo pripada kaštelanu, a ne gradskom sucu (T. Smičiklas, Codex diplomaticus CDS XI, 344), jer se samo naselje ne naziva posebnim imenom, već varošane kralj naziva »*cives et hospites nostri de sub castro Crapina*«. A pozivanje na vlastelinske varoši Čazmu i Vugrovec utoliko je netočno, što se oba naselja na citiranim mjestima ne nazivaju *ville*, već *libere ville* (Smičiklas, n. dj. VIII, 135, i XI, 424). Ipak je točno, da one u pravilu nisu imale samostalnoga višeg sudstva i da ih je to odvajalo od kraljevskih gradova (N. Klaić, n. dj., str. 55 i sl.).

Već su ovi primjeri dovoljni da razbiju osnovno autorovo nastojanje klasifikacije prema različitoj terminologiji. Međutim, prelistavajući samo listine XIV. st. u Tkalčićevim Spomenicima, lako sam se mogla već na prvi pogled uvjeriti, da se i u ovom stoljeću redovito razlikuje *civitas montis Grecensis* od *Zagrabiæ*. Kad autor tvrdi, samo na osnovu pobrojanih naziva, da se u XIV. st. nalazi »često jednostavni naziv „*civitas Zagrabiensis*“, „*cives Zagrabienses*“ i slični nazivi, kojima se jasno očituje, da naziv „Zagrabia“ nije za taj grad ništa neobično i da uz to ime nije potrebna ni pobliza oznaka mjesta, na kojemu je grad smješten...« (14), onda i opet, da bi dokazao svoju apriornu tvrdnju, zatvara oči pred činjenicama, do kojih ga vodi izvorni

materijal. Od 10 citiranih primjera za to stoljeće (14, bilj. 26) jedan se odnosi na biskupski Zagreb, 7 na vladarske isprave, u kojima se Gradec posve razumljivo naziva *civitas nostra zagrabiensis* (jer druge nema!); jednom isto tako naziva Gradec sabor u Konstanzu, dok se jedan primjer uopće ne odnosi na Gradec. A pritom autor nije želio navesti njegove prave nazive, koje bilo sam grad, bilo drugi za njega upotrebljavaju. Na taj se način ne otkriva istina, ali niti se ne dolazi do cilja. Ne namjeravam se zato više zadržavati na autorovim analizama. Pogotovu ne u nastavku priloga, u kojem je nastojao na isti način dokazati, da »juxta Zagrabiam« (za Gradec, što je geografska oznaka) nastaje kao odraz sukoba između Gradeca i Kaptola.

Najzad se H. u posebnoj poglavlju osvrnuo na pitanje »castrum zagrabiense« (28—35). Pokušava, naime, ne bez razloga, pobiti mišljenje starije historiografije, da se zagrebački kastrum nalazio prije osnutka slobodne varoši na brdu Gradec. Uprorište starije historiografije — isprava iz 1201, u kojoj se spominje locus Kerec = Grec = Gradec — nastoji pobiti tvrdnjom, da je locus = mjesto, a ne kastrum, što nije točno. Upravo u tom razdoblju (1193) nazivaju se Krapina, Okič i Podgorje — loca (Smičiklas, n. dj. II, str. 260). Isto tako pobija Krčelića netočnom tvrdnjom, »da „pristaldi de Zagrabia“ ne moraju biti županijski organi, nego to mogu biti i drugi odličnici koji imaju svoje sjedište u Zagrebu« (31). Upravo Vratislav iz znamenite porodice Aka ili Ača je zagrebački župan. Kako se u to doba često u kraljevskim ispravama izostavljao naslov comes, to je uz ime stajao samo naziv kastruma (Smičiklas, n. dj. III, str. 13, 35, 91 i sl.). A Vanlegen ne samo da je bio zagrebački župan, već je imao u vlasništvu jedan dio brda Gradića (Tkàlčić, n. dj. I. str. 21). Oni dakle nisu „pristavi de Zagrabia“ nego comites zagrabienses ili zagrebački župani i kao takvi vrše službu kraljevskih pristava. Autor najzad, misli, da »bi se to novije mišljenje moglo održati samo onda, kad bi mu uspjelo protumačiti, zašto se u izvorima spominje 'castrum'« (32). No poteškoća nije uopće u tome, jer se ni jedan kraljevski kastrum nikada ne naziva pučkom terminologijom (grad, var, Burg), nego latinski castrum, pa je i čitav sistem upravo po tom nazivu dobio ime sistem castra. Nas terminologija uopće ne smeta, već postavljamo pitanje, kako je moguće, da taj kastrum na brdu nije spomenut ni u jednom privilegiju Gradeca? I gotovo da bih se priklonila autorovoj pretpostavci, da castrum z. nije bio na brdu, kad me ne bi smetala činjenica, da je polovica brda pripadala jednom zagrebačkom županu. No to, dakako, ne isključuje mogućnost, da kastrum potražimo i drugdje.

Točna je, nadalje, autorova tvrdnja, da su poslije 1242 kastrum i komitat identični pojmovi, ali to jednako vrijedi i za razdoblje prije 1242. Ako prihvatimo njegovu tvrdnju, u izvorima doduše nepotvrđenu, ali vrlo vjerojatnu, da su Tatari razorili zagrebački kastrum, onda bi to bio odgovor na pitanje, zašto se u privilegiju iz 1242 kastrum ne spominje. Ali, nije li suviše poznata činjenica, da su Tatari svagdje u Evropi ostajali nemoćni pod zidinama utvrda?

U posljednjem poglavlju daje autor »pokušaj ocjene književno uobičajenih imena staroga Zagreba« (36—46) — premda se ne radi samo o književnim nazivima, već o nazivima uopće. To su nazivi Greč ili Grič i Gradec.

Ne bih se željela ponovo vratiti na tu, za mene jalovu, diskusiju o nazivu Gradeca. Svaki od nas ima potpuno pravo da sam odredi kriterij, po kojem će izabrati jedan od mnogobrojnih naziva za Gradec u prošlosti. Ja sam izabrala onaj, koji je i inače uobičajen u historiografiji, a koji mi se čini najlogičnijim. Ne vidim razloga još ni danas, da slijedim strane i domaće pisce isprava u Srednjem vijeku, koji su muku mučili da u latinštinu prenesu naš slavenski naziv za brdo i naselje. Isto

tako niti romantičare, koji su popularizirali Grič. Kao što Križevce ne nazivamo Cris, Viroviticu Wereuzha, Koprivnicu Caproncha, Samobor Zumbur, Vukovar Valkow — primjeri bi se bez osobite teškoće mogli nabrajati i dalje — tako isto nema razloga da odbacimo hrvatski naziv Gradec za volju nekih iskvarjenih naziva. Dakako, da pri toj općenitoj uobičajenoj praksi ne ćemo pitati, da li je »protezanje imena Gradec na grad Zagreb dovoljno dokumentirano...« (47), kao što to čini H., jer to ni u drugim slučajevima kod filološke argumentacije nismo pitali. Nije nas dapače ni smetalo, ako se danas upotrebljava naziv, koji se u Srednjom vijeku uopće nijee upotrebljavao.

Čini mi se, da bi jednom doista ta besplodna diskusija o imenu Zagreba trebala završiti. Rasprava je Herkova za to najbolji dokaz, jer on nije mogao da se uspješno bori protiv točno distingviranih naziva, koji su bili rezultat historijskih procesa. Smatram, naime, da smo već po svojoj profesiji pozvani za to, da na što jednostavniji i jasniji način približimo javnosti historijske činjenice iz prošlosti. To posve sigurno ne ćemo učiniti na taj način, ako i pored poznavanja tih činjenica zahtijevamo, da Gradec »za starije doba nazivamo „slobodni grad Zagreb na brdu Grech“« (48)! Time smo osiromašili javnost za spoznaju, koju mu je mogla pružiti već sama terminologija, a koju odobrava i izvorni materijal: naime, da se već samim nazivom odvoji slobodna varoš od biskupskog i kaptolskog naselja.

Ne smatram, dakle, iz gore navedenih razloga, stanovište Herkova opravljanim, a prema tome niti raspravu uspjelom.

Nada Klaić

JOŠ JEDAN PRILOG DISKUSIJI O KRALJU SLAVCU

U članku, koji je izašao poslije njegove prerane smrti, u Radu JAZU 311 (Pri-lozi kronologiji hrvatske povijesti 1062—1075) M. Barada se ponovo navratio na pitanje kralja Slavca (str. 202—205). Poznato je, da postoji spor o pitanju, je li Slavac bio hrvatski kralj između Petra Krešimira i Dimitrija Zvonimira, kako su držali historičari od Lucićeva vremena dalje, ili je to bio samostalan vladar Neretljana iz samoga kraja XI. st., kako tvrdi Barada u spomenutom članku i u ranijem članku objelodanjenom u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, 1932. Ja sam svoje mišljenje u prilog Lucićevu nagađanju iznio u »Zgodovinskom časopisu« VI—VII, 1952/3.

U svojem posljednjem članku Barada ostaje pri svojoj tezi, ne pobija moje brojne protuargumente i iznosi kao nov momenat darivanje od strane Rusina, Slavčeva brata, i samoga kralja Slavca neke zemlje u Trsteniku, koju spominje kartular samostana Sv. Petra u Selu. Zemlja u Trsteniku ne spada po svojem smještaju u kompleks zemljišta, koji je osnivač samostana Petar Crni dao crkvi i samostanu sv. Petra prilikom svečane posvete crkve 1079/80, i mora da je, tvrdi Barada, darovana kasnije; prema tome su Rusin i Slavac živjeli poslije 1079/80, a ne prije te godine. Ovaj zaključak, međutim, nije pravilan s prostog razloga, što ne stoji da darivanje zemalja mora uslijediti poslije posvete crkve. Poznato je, naprotiv, da se vrlo često godinama i godinama skupljaju prinosi za gradnju crkve i samostana prije same posvete crkve.

Kartular Sv. Petra u Selu nije, kako točno piše Barada, isprava za se, nego prijepis samostanskih darovnica, kupnja, ostavština, kao i uopće svih isprava, koji-

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.